

Dr. Marijanca Ajša Vižintin, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije

DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE V NEMČIJI: POMEMBNA OBLIKA POVEZOVANJA TER OHRANJANJA SLOVENSKEGA JEZIKA IN KULTURE POLEG ORGANIZIRANEGA DRUŠTVENEGA DELOVANJA

- ▽ Dopolnilni pouk slovenščine, ki se s prekinitvami in v različnih oblikah pojavlja v Nemčiji že od začetka 20. stoletja, je v prispevku postavljen v širši evropski kontekst organizirane oblike ohranjanja slovenskega jezika in kulture. Podrobneje je predstavljeno poučevanje slovenščine, ki ga izvaja ddr. Mira Delavec Touhami v jugozahodnem delu Nemčije v šolskem letu 2016/17. Na kratko je opisana zgodovina slovenskega izseljevanja iz Slovenije v Nemčijo od konca 19. stoletja naprej in društveno delovanje, povezovanje na posvetih v 21. stoletju. V zaključku poziva prispevek k podpori pouka maternih jezikov otrok priseljencev v Sloveniji in k vključevanju vsebin o Slovencih po svetu ter o priseljencih v Sloveniji v vzgojno-izobraževalni proces.

NE...
obodni verz
PRISLOV
velika začetnica
materni jezik

VIŽINTIN

Uvod

Slovenci, ki so se v drugi polovici 20. stoletja odselili v Zvezno republiko Nemčijo (Nemčijo), so ustanovili številna slovenska društva, znotraj katerih so organizirali ali podprli pouk slovenskega jezika, prirejali kulturne in športne prireditve, se družili v različnih sekcijah (pevska, folklorna, šahovska itd.) in bili drug drugemu v oporo. Največkrat so se odselili za nekaj let kot gostujoči delavci (t. i. gastarbajtersko obdobje), z namenom privarčevati nekaj denarja, zgraditi hišo v Sloveniji in se vrniti – a so v Nemčiji ostali. O povezovanju slovenskih izseljencev v Nemčiji ter o ohranjanju slovenske identitete in jezika skozi več desetletij priča v šolskem letu 2016/17 poleg šestih učiteljev dopolnilnega pouka slovenščine, napotnih / honoriranih iz Republike Slovenije, tudi 27 slovenskih društev, deset katoliških misij, folkloriade (leta 2017 je bila v Stuttgartu 31. folkloriada), posveti slovenskih organizacij (leta 2017 je bil v kraju Violau organiziran 22. posvet), srečanja pevskih zborov, redna potovanja slovenskih izseljencev in njihovih potomcev večkrat letno k sorodnikom v Slovenijo.

Posveti slovenskih organizacij¹ potekajo v Nemčiji od leta 1996 naprej. Na zadnjih šestih posvetih (Bad Urach 2012, Baasem 2013, Althütte 2014, Wiesbaden 2015, Baasem 2016, Violau 2017) sem se udeležila predavanj, delavnic, izvajala polstrukturirane intervjuje ali vodila okrogle mize. Med kvalitativnim raziskovanjem sem iskala odgovore na različna vprašanja: kako se Slovenci v Nemčiji povezujejo, s poudarkom na posvetih slovenskih organizacij v Nemčiji (Vižintin 2016), katere so spremembe v društvenem delovanju v 21. stoletju (Vižintin 2017), kako se ohranja slovenska identiteta, kako poteka dopolnilni pouk slovenščine za slovenske izseljence in njihove potomce v Nemčiji itd.

↘ **Slika 1:** Wiesbaden 2015, 20. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji, organizator društvo Sava Frankfurt. Predsednik Igor Križnar na sredini spredaj, v drugi vrsti desno Tone Partljič, dolgoletni vodja retorične delavnice na posvetih slovenskih organizacij v Nemčiji. Fotografija: Marijanca Ajša Vižintin

Dopolnilni pouk slovenščine po Evropi in v Nemčiji

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo financira učitelje slovenščine za slovenske izseljence in njihove potomce na podlagi podpisanih bilateralnih sporazumov. V Evropi ima Slovenija razvito široko podporno mrežo. Dopolnilni pouk slovenščine je v šolskem letu 2017/18 potekal v 17 državah: v Avstriji (2 učitelja), Belgiji (1), Bosni in Hercegovini (3),² Češki republiki (1), Črni gori (1), Franciji (2), na Hrvaškem (6), v Liechtensteinu (1), Luksemburgu (1), Makedoniji (2), Nemčiji (6), na Nizozemskem (1), v Rusiji (0),³ Srbiji (6), Švici (3), Ukrajini (1) ter v Veliki Britaniji (1 učitelj). Pouk je prostovoljen in za udeležence brezplačen. Poteka v popoldanskem času ali med vikendom, navadno enkrat tedensko (dve do štiri ure). Namenjen je otrokom od četrtega leta starosti naprej, mladostnikom in odraslim. Organiziran je lahko na šolah države gostiteljice, v prostorih slovenskih diplomatsko konzularnih predstavništev, slovenskih društev ali katoliških misij. V šolskem letu 2017/18 je pouk organiziran v 17 evropskih državah, obiskuje ga okrog 1800 udeležencev, od tega več kot 1000 otrok. Slovenščino poučuje skupaj 35 učiteljev, od tega 14 napotenih in 21 nenapotenih. Kjer dopolnilnega pouka slovenščine ni možno organizirati, se izjemoma izvaja pouk slovenščine na daljavo (Dopolnilni pouk 2017/18), na drugih celinah pa v t. i. sobotnih šolah delujejo prostovoljci.

¹ Tudi »posvet slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji« (1996–2014, 2017).

² Več o dopolnilnem pouku slovenščine za slovenske izseljence in njihove potomce v Bosni in Hercegovini v šolskem letu 2014/15 glej Vižintin 2015. Za primerjavo: v šolskem letu 2014/15 je potekal dopolnilni pouk slovenščine v 13 državah; poučevalo je nekaj manj učiteljev in ni še bilo organiziranega pouka v Črni gori, Luksemburgu, v Rusiji, na Švedskem, v Ukrajini.

³ V šolskem letu 2017/18 dopolnilni pouk slovenščine v Moskvi ne poteka (Dopolnilni pouk 2017/18).

▼ **Slika 2:** Bad Urach 2012, 17. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji, organizator društvo Triglav Stuttgart. Udeležencem posveta predstavljajo učitelji dopolnilnega pouka slovenščine v Nemčiji svoje delo. Na fotografiji za mizo: ddr. Mira Delavec Touhami, Velimir Brunski, Vinko Kralj, Martina Kramberger Tomšič, Tatjana Jurkovič, Natalija Robnik. Fotografija: Marijanca Ajša Vižintin.

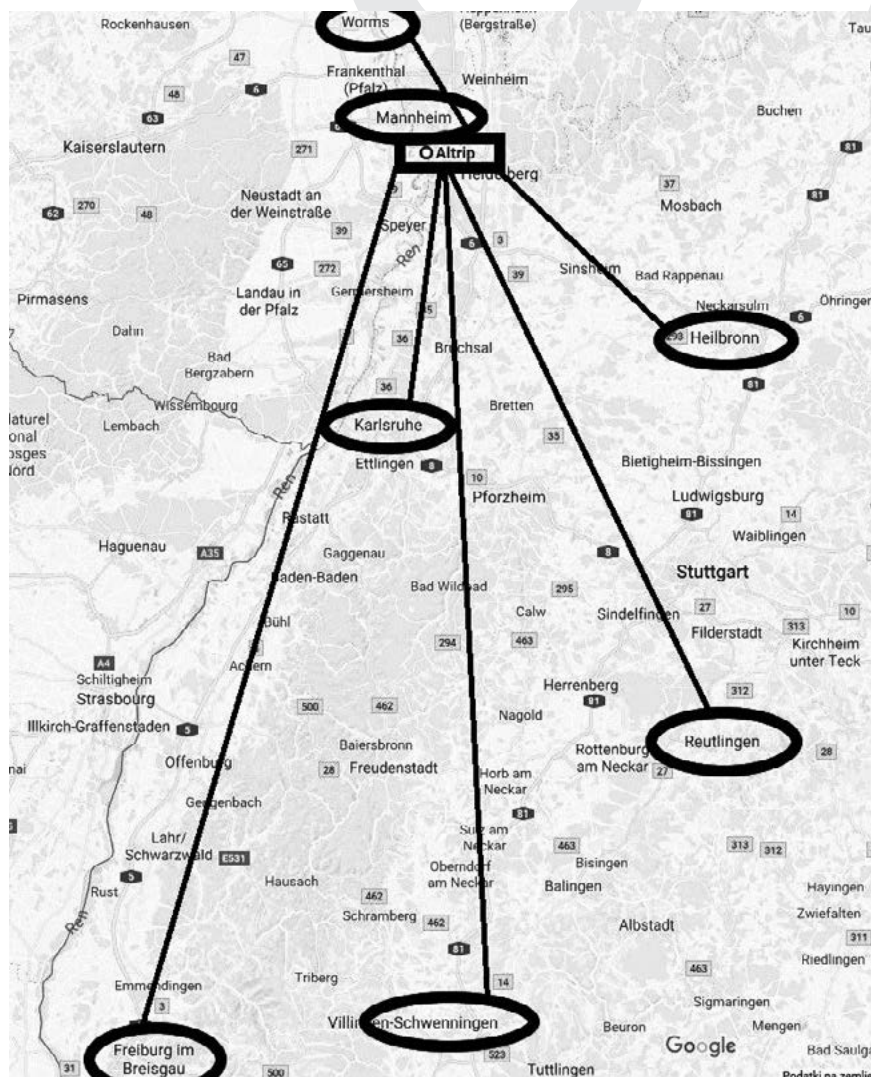

K ohranjanju slovenske identitete, kulture in jezika ter vzdrževanju stikov s Slovenijo veliko pripomorejo iz izvirne države napoteni učitelji dopolnilnega pouka slovenščine. V šolskih letih 2016/17, 2017/18 je bilo iz Slovenije napotnih / honoriranih šest učiteljev, ki so v Nemčiji izvajali za slovenske izseljence in njihove potomce dopolnilni pouk slovenščine. Velimir Brunski je poučeval v krajih München, Kirchheim (Teck), Weingarten Memmingen, Ingolstadt, Augsburg, Ulm; Vinko Kralj v krajih Sindelfingen, Pforzheim, Stuttgart, Schömburg; ddr. Mira Delavec Touhami v krajih Wittnau bei Freiburg, Schwenningen (Schwarzwald), Worms, Karlsruhe, Duttendorf bei Heilbronn, Pfullingen, Reutlingen, Mannheim; Magdalena Novak v Berlinu; Natalija Robnik v Frankfurtu; Martina Tomšič Kramberger v krajih Hilden, Dusseldorf, Essen, Gütersloh [Dopolnilni pouk 2017/18]. »Delo učiteljev je zelo naporno, ker so v istem razredu učenci različnih starosti in z različnim znanjem slovenščine. Poleg tega pa poteka pouk v različnih mestih, tako da naredi učitelj ob tem vsak teden tudi po več sto kilometrov,« ugotavlja Saška Štumberger (2016: 132).

Ko je ddr. Mira Delavec Touhami začela poučevati dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji leta 2011, je prevzela šest skupin, v katerih je poučevala 45–50 udeležencev. Odzvala se je na potrebe srednje generacije, odraslih, ki so rojeni v Nemčiji; nekateri so kot otroci že obiskovali dopolnilni pouk slovenščine, zdaj pa želijo izpopolniti (nadgraditi, obogatiti) svoje znanje slovenščine.⁴ Do šolskega leta 2016/17 je število udeležencev dopolnilnega pouka slovenščine naraslo na 125, pouk pa poteka v desetih skupinah. Te so otroške ali odrasle ali mešane. Iz Altripa do različnih krajev, v katerih poučuje dopolnilni pouk slovenščine, se vozi od ponedeljka do sobote; če so organizirane prireditve (kulturni prazniki, miklavževanje, različni projekti) pa tudi ob nedeljah (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017). O svojem poučevanju in delovanju ddr. Mira Delavec Touhami pravi:

Delujem v imenu države, poslana sem s strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije, z željo, da delam za vse Slovence. Poklic učitelja dopolnilnega pouka slovenščine osebno jemljem kot izredno odgovorno, pomembno delo, ki zahteva celega človeka. Delo, ki ga moraš resnično opravljati s srcem in dušo. Delaš z ljudmi, ki živijo izven matične

⁴ V soglasju z Zavodom za šolstvo in Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in ob prijavi najmanj 7 udeležencev za odraslo skupino se lahko organizira tudi skupina za odrasle; v odraslih skupinah Mire Delavec Touhami je 10–15 udeležencev (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017).

↘ **Slika 3:** Kraji v jugozahodni Nemčiji, v katerih je ddr. Mira Delavec Touhami v šolskem letu 2016/17 poučevala dopolnilni pouk slovenščine. Vsak teden je iz Altripa, kjer živi, do krajev, v katerih poučuje dopolnilni pouk slovenščine, prepotovala z javnimi prevoznimi sredstvi nekaj manj kot 2000 km (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017). Fotografija: Google maps, Marijanca Ajša Vižintin (27. 3. 2018).

domovine, a so s svojo domovino tako ali drugače povezani, ne glede na to, ali živijo izven domovine že 50 let ali pa so jo zapustili pred enim letom. Ljudje te pokličejo, vsak ima svojo zgodbo. Učitelj je kot simbolična tkana čipkasta vez z domovino. Je ohlapna, ljudem moraš dovoliti, da dihajo, ne smeš jim vsiljevati stvari. Če te potrebujejo, si tam. Včasih popravljam besedila, prevajam, pomagam z nasveti, posredujem informacije o dogajanju v Sloveniji, če morajo kaj urediti, da so na tekočem. Ne gre le za učenje jezika in kulture, ampak si podaljšek več organizacij, da ljudem skrajšaš pot. Poklic učitelja dopolnilnega pouka slovenščine je poslanstvo (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017).

V krajih, v katerih poučuje ddr. Mira Delavec Touhami, deluje samo eno slovensko društvo (Triglav Reutlingen), zato ima organiziran dopolnilni pouk slovenščine na tem območju še posebej pomembno vlogo pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture. Učiteljica ddr. Mira Delavec Touhami odlično sodeluje s 70-letnim župnikom Janezom Modicem, s katerim skupaj potujeta, organizirata prireditve (npr. za kulturni praznik ves februar, da pokrije/ta različne kraje in čim večje število ljudi), odziva se na vabila drugih društev na Bavarskem, v Baden Württembergu, npr. Slovenija Stuttgart (predsednica Karolina Štuhec Meglič) (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017).

Kratka zgodovina slovenskega izseljevanja v Nemčijo

Izseljevanje Slovencev v Nemčijo je stalnica od konca 19. stoletja, kar se zrcali tudi v povezovanju in organiziranem delovanju. Prvo slovensko društvo z imenom Ilirija je bilo ustanovljeno leta 1898 ali 1903 v kraju Essen-Borbeck. Okoli 25.000 Slovencev v Porurju je prvi uradno obiskal Janez Evangelist Krek leta 1899. Društev je bilo 68 oz. 87, delila pa so se na dve struji (jugoslovanska katoliška društva, jugoslovanska delavska društva). V Porurju so se prodajali trije slovenski časopisi. Prva dva tečaja slovenskega jezika je v Gladbecku (1926) in Meerbecku (1927) organiziral katoliški duhovnik Božidar Tensundern. Za dovoljenje je prosil Ministrstvo prosvete v Berlinu, svojo prošnjo pa je utemeljeval z organizacijo nemških šol za nemške otroke v Braziliji, in to uspešno: leta 1931 je bilo v Nemčiji organiziranih že osem tečajev slovenščine (Gladbeck, dva tečaja, Homberg-Hochheide, Marl, Moers-Meerbeck, Osterfeld, Recklinghausen-Suderwich, Gerthe), ki jih je obiskovalo 173 otrok. Kot navaja Marjan Drnovšek (2012: 139–184), je leta 1938 je nacistična oblast Božidarju Tensundernu delovanje med Slovenci v Nemčiji prepovedala.

Do začetka druge svetovne vojne se je večina Slovencev izseljevala na sever Nemčije. Izseljevanje se je nadaljevalo po drugi svetovni vojni, ko se je preusmerilo tudi na jug Nemčije (Drnovšek 2008, Wörsdörfer 2017). V Baden-Württembergu je po ocenah od izseljenih 80.000 Slovencev v šestdesetih letih 20. stoletja živelo v Nemčiji nad 50.000 Slovencev (Lukšič Hacin 2007), Marjan Drnovšek (2009: 59–60) pa na podlagi statističnih podatkov ocenjuje, da je v 60. in 70. letih 20. stoletja migriralo v evropske države 80.000–100.000 Slovencev. Marina Lukšič Hacin (2007) navaja, da so bili Jugoslovani skupaj v šestdesetih letih 20. stoletja predstavljali drugo najštevilnejšo skupino, takoj za turškimi delavci.⁵

Sociološka raziskava o Slovencih v Nemčiji, v kateri je v leta 1974 sodelovalo tisoč izseljenih delavcev, je pokazala, da so Slovenci odhajali v Nemčijo predvsem z željo po izboljšanju življenjskega položaja, zaradi nizkega zaslужka in slabih stanovanjskih razmer doma, prisotni pa sta bili tudi želji po spoznavanju sveta in novih izkušnjah (Klinar, Toš, Mežnaric v Toplak 2005: 123; Toš idr. 2014: 13). Izseljeni iz Slovenije (v drugi polovici 20. stoletja) so dijo po Paulu Schefferju (2011) v drugi in tretji val priseljavanja v zahodno Evropo. Kljub prvotnemu pričakovanju, da se bodo sčasoma vrnil, od koder so prišli, se je izkazalo, da je njihova naselitev trajna: z/za njimi so prišli družinski člani, ki predstavljajo zdaj tretjo in največjo skupino priseljencev v večini zahodnoevropskih držav (Scheffer 2011: 144). O postopnem združevanju družin⁶ pričajo tudi zgodbe slovenskih izseljencev in njihovih potomcev:

Iz Celja sem se priselil v Köln leta 1972. Prišel sem zaradi ljubezni, ona, Slovenka, je že delala in živela v Kölnu. Spoznala sva se, preden sem šel služiti vojaški rok. Ko sem se vrnil, mi je poslala telegram, naj pridem v Nemčijo tudi jaz – in sem šel (Intervjuji 2014, Michael Medved). Živel sem pri stari mami in na Ptuj zaključil peti razred, ko so se starši odločili, da bodo ostali v Nemčiji. V Nemčijo sem prišel leta 1979. Zame je bil to velik šok (Intervjuji 2014, Albert Mlakar). Najprej se je v Nemčijo zaradi službe priselil

⁵ Množično odhajanje delavcev v Nemčijo je bilo mogoče na podlagi podpisanih meddržavnih sporazumov. Nemčija je podpisala sporazum z Italijo 1955, s Španijo in z Grčijo leta 1960, s Turčijo 1961, z Jugoslavijo 1963, s Portugalsko 1964 itd.

⁶ Več o postopnem združevanju družin, tako slovenskih izseljenskih po svetu kot priseljenskih v Sloveniji, glej npr. Vižintin 2017b: 155–180; Žitnik Serafin 2015; Lebenswege 2015: 119.

oče. Sam je živel v Nemčiji sedem let. Ko je bila mami noseča, je prišla še ona v Nemčijo. Tu sta že več kot 45 let (Intervjuji 2014, Katja in Lidija Kos).

▼ **Slika 4:** Althütte 2014, 19. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji, organizator društvo Triglav Stuttgart. Nastop folklorne skupine, ki je na posvetu vadila pod vodstvom Vasje Samca, v sobotnem večernem kulturnem programu. Posveti se odvijajo enkrat letno od petka do nedelje popoldne, ko vzporedno potekajo delavnice in predavanja; v soboto zvečer je stalnica kulturni program, na katerem se predstavijo udeleženci delavnic. Fotografija: Marijanca Ajša Vižintin.

Nemčija je postala v drugi polovici 20. stoletja izrazito priseljenška država, čeprav je to zanikala (Castles, Miller 2009: 263) in pričakovala, da se bodo nemški priseljenci vrnili v izvorne dežele. Za to je skrbela tudi z uradnimi predpisi, ki so urejali začasno (!) zaposlitev, a onemogočali dostop do nemškega državljanstva in iz tega izhajajočih pravic. Priseljenci niso imeli volilne pravice, tudi generacija otrok, rojenih v Nemčiji, je težko pridobila državljanstvo, le počasi se je urejal bivanjsko-pravni položaj, počasi so se omilili predpisi o delovnih dovoljenjih (Slavec v Toplak 2005: 121). Izseleni iz Slovenije v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, poimenovali zdomci, ker naj bi odšli *z doma* le za nekaj let, so večinoma postali izseljenci – čeprav je bila vrnitev domov sestavni del načrtov nekajletnega odhoda v tujino. Nekaj Slovencev se je po upokojitvi vrnilo v Slovenijo, a večina jih je ostala – Nemčija je postala njihov (drugi) dom, tako zanje kot za njihove otroke in (pra)vnuke:

Načrtovala sva, da bova v Nemčiji nekaj let, da si zgradiva hišo – a sva ostala, v Nemčiji sva že 35 let. Otroci zrastejo, gredo v šolo, iščejo partnerje, poiščejo si službo – doma so v Nemčiji. Partnerji so največkrat domačini, Nemci – ali drugi priseljenci, druge nacije – kamor ljubezen pade. Otroci živijo tu in zato smo se tudi mi odločili, da ostanemo. Večkrat se vračamo v Slovenijo, domov, s celo družino, tudi vnuki, približno petkrat na leto. Vsi radi potujejo domov – in se tudi radi vračajo nazaj, domov v Nemčijo (Intervjuji 2014, Jana Kolman).

Izseljevanje iz Slovenije v Nemčijo se nadaljuje tudi v 21. stoletju, tako kot priseljevanje v Slovenijo. Slovenskim izseljencem iz 20. stoletja in njihovim otrokom, (pra)vnukom se v 21. stoletju pridružujejo novi slovenski izseljenci iz Slovenije v Nemčijo. V letih 2012–2015 je bilo (vsako leto) med 14.–15.000 izseljenimi iz Slovenije okoli 8000 slovenskih državljanov in okoli 6000 tujih državljanov.⁷ Izseleni slovenski državljani so se leta 2015 odselili iz Slovenije v 92 različnih držav po vsem svetu. Več kot četrtina teh oseb (26 %) je odšla v Avstrijo, za največ preostalih pa so postale države njihovega prihodnjega prebivališča Nemčija (21 %), Švica in Hrvaška (*Selitveno gibanje 2014; Selitveno gibanje 2015, Socioekonomske značilnosti 2015*).

⁷ Leta 2015 se je iz Slovenije izselilo 14.913 prebivalcev, od tega 8.654 slovenskih in 6.259 tujih državljanov, priseljenih je bilo 15.420 prebivalcev. Podobnosti ne najdemo le v številu odseljenih oz. priseljenih, ampak tudi v njihovi izobrazbi. Med priseljenimi je bilo skoraj dve tretjini starih 25–64 let, med temi jih je imelo osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo 26 %, s d izseljenimi jih je imelo osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo 22 %, srednješolsko 53 %, višješolsko ali visokošolsko izobrazbo pa 25 %. Starih 15 let ali več je bilo med priseljenimi 13.011, med odseljenimi pa 12.970 (torej je bilo med priseljenimi 2.409 otrok, starih do 15 let; med odseljenimi pa 1.943 otrok, starih do 15 let). V Slovenijo se je priselilo 88 doktorjev znanosti, iz države pa se jih je odselilo 156 (Socioekonomske značilnosti 2015).

Društveno delovanje in povezovanje Slovencev v Nemčiji

Jugoslovani oz. Slovenci so ustanavljali društva skoraj v vseh državah priselitve. V Nemčiji, na Švedskem, v Veliki Britaniji in Italiji je bilo društveno življenje zelo živahno. Marjan Drnovšek (2008: 252) opominja, da moramo poleg ekonomskih upoštevati tudi politične emigrante in njihova združenja ter delovanje slovenskih katoliških misij, Marina Lukšič Hacin (2001) pa, da Slovenci, ki so zapuščali izvorno okolje, niso (bili) neka monolitna in homogena skupina, ampak obstajajo med posamezniki velike razlike,

izrazita diferenciacija glede na čas, v katerem so se izselili, in glede na prostor, iz katerega so se izselili (mesto, vas, regija). S seboj so odnesli slovenstvo z vsakdanje ravni življenja. Pestrosti prve generacije dodajmo še v drugih okoljih in v različnih časovnih obdobjih rojene druge in tretje generacije, ki so slovenstvo doživljale na simbolni ravni, skozi ustno izročilo svojih staršev iz časa, ko so starši zapuščali slovensko okolje. [...] Prav tako pa je po svoje diferencirano in kompleksno okolje, v katero so se ljudje priselili (Lukšič Hacin 2001: 60–61).

Leta 1960 je bila v Stuttgartu ustanovljena prva povojna slovenska župnija v Nemčiji. Leta 1970 je bilo ustanovljeno prvo povojno slovensko društvo: Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav Stuttgart, ki je leta 2015 praznovalo 45-letnico delovanja in 40-letnico folklorne skupine.

Najbolj množično so nastajala slovenska društva v sedemdesetih letih 20. stoletja, leta 1978 jih je bilo enajst. Njihovo število se je bistveno povečalo po osamosvojitvi Slovenije (leta 1989 je bilo društev 29, po letu 1991 pa 39), med Slovenci je delovalo dvanajst katoliških duhovnikov, organiziran je bil dopolnilni pouk slovenščine. Leta 2002 je delovalo v Nemčiji 30 slovenskih društev, od tega jih je bilo leta 2003 povezanih v Koordinacijo južne Nemčije devetnajst (Štemberger 2007: 39–45).

➤ **Sliki 5, 6:** Stuttgart, 21. 11. 2015, praznovanje 45-letnice društva Triglav Stuttgart in 40-letnice folklorne skupine Triglav Stuttgart. V kulturnem programu je nastopil z eno od svojih skupin dopolnilnega pouka slovenščine tudi učitelj Vinko Kralj. Fotografiji: Marijanca Ajša Vižintin.

Na 21. posvetu slovenskih organizacij v Nemčiji (Baasem, 4.–6. 3. 2016) sem vodila okroglo mizo »Vpetost slovenskih društev v nemško lokalno okolje: večkulturne prireditve, sodelovanje z drugimi organizacijami, društveni prostori«. Na njej so sodelovali predstavniki osmih slovenskih društev, minister Gorazd Žmavc in drugi predstavniki Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, predstavniki Zavoda RS za šolstvo in Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS, učitelji dopolnilnega pouka slovenščine. Sodelujoči predsedniki in člani osmih slovenskih društev v Nemčiji so me presenetili s svojim mnenjem, da deluje v slovenskih društvih v Nemčiji le okoli šest do sedem odstotkov Slovencev, živečih v Nemčiji, medtem ko večina priseljenih Slovencev v Nemčiji ni društveno dejavni.

Kljub temu je leta 2017 v Nemčiji delovalo 27 slovenskih društev, in sicer v mestih Augsburg, Berlin, Bönningheim, Burscheid, Essen, Frankfurt na Majni, Hannover, Hilden, Ingolstadt,⁸ Krefeld, Mannheim, München (dve društvi), Neuss, Nürnberg, Radolfzell, Ratheim, Ravensburg, Reutlingen, Schorndorf, Sindelfingen (dve društvi), Stuttgart (dve društvi), Tuttlingen, Uhingen – Ebersbach, Ulm. Poleg dopolnilnega pouka slovenščine in dejavnosti so v Nemčiji pomemben povezovalni element slovenske identitete tudi duhovniki, ki delujejo leta 2017 v desetih slovenskih katoliških misijah: v krajih Augsburg, Berlin, Essen, Frankfurt, Ingolstadt, Köln, Mannheim, München, Stuttgart, Ulm (Vižintin 2016, 2017a). V okviru (slovenskih) študijskih programov je, kot navaja Saška Štumberger (2016) v študijskem letu 2015/16 v Nemčiji delovalo tudi pet lektoratov: Berlin, Köln, München, Regensburg in Tübingen.

Večina društev se srečuje in povezuje na skupnih prireditvah v Nemčiji dvakrat letno: na posvetih in na folkloriadi. Na slednji se zberejo slovenske folklorne skupine iz Nemčije ter gostujoče folklorne skupine iz Slovenije in Nemčije. Na sestankih se večkrat letno srečujeta koordinaciji slovenskih društev za južno in severno Nemčijo – podobno kot se v koordinacije oz. zveze povezujejo slovenski izseljenci in njihovi potomci drugod po svetu, prav tako pa tudi priseljenci v Sloveniji. Nekatera slovenska društva v Nemčiji so zelo dejavna in imajo veliko članov, druga so tik pred zaprtjem.

⁸ Podrobno predstavlja delovanje društva Lastovka Ingolstadt in življenje Slovencev v Ingolstadtu Rolf Wörsdörfer (2017).

 Slika 7: Ulm, 27. 9. 2014. Društvo Slovenija Ulm je praznovalo 35-letnico delovanja in organiziralo 28. folkloriado. Na fotografiji: Jana Kolman, Marijanca Ajša Vižintin, Aleksandra Kolman. Aleksandra Kolman je več let obiskovala dopolnilni pouk slovenščine v Augsburgu, Jana Kolman pa je bila ena od soustanoviteljic društva Drava Augsburg leta 1979. Ustanovili so ga tudi z namenom, da bi lahko za svoje otroke organizirali dopolnilni pouk slovenščine. Fotografija: Zasebni arhiv Marijanca Ajše Vižintin.

Posveti slovenskih organizacij v Nemčiji (1996–2017) imajo pomembno vlogo: s ponujenimi delavnicami (folklorna, pevska, dramska, retorična), ki jih vodijo povabljeni mentorji iz Slovenije, strokovnjaki na svojem področju, in z izbranimi predavanji pridobijo udeleženci posvetov novo in kvalitetno znanje. Seznanijo se z najnovejšimi usmeritvami v Sloveniji in nove veščine vključujejo v svoje nadaljnje društvene dejavnosti, kar v polstrukturiranih intervjujih potrjujejo tudi udeleženci delavnic. Pokrovitelj posvetov je Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Primož Ilešič, ki se je udeležil posvetov od šestnajstega (2011) naprej, meni, da:

Slovcem v Nemčiji zelo veliko pomeni, ko pridemo predstavniki Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu iz Slovenije, še posebej če pride minister ali ministrica. S tem pokažemo, da jih cenimo, njih in njihovo delo. Kot predstavnik Urada se poleg posvetov udeležujem v Nemčiji pomembnejših obletnic društev, obletnic dopolnilnega pouka slovenščine, folkloriad (Intervjuji 2014, Primož Ilešič).

 Slika 8: Violau 2017, 22. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji. Minister za Slovence v zamejstvu in po svetu Gorazd Žmavc je Francu Kolmanu, predsedniku društva Drava Augsburg, izročil priznanje Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu za dolgoletno uspešno vodenje društva ter za trud in požrtvovalnost pri ohranjanju slovenske kulturne dediščine in za prispevek na področju sodelovanja med SKŠD Drava Augsburg e. V. in Republiko Slovenijo. Utemeljitev bere dr. Zvone Žigon. Fotografija: Jože Pahič.

Posveti slovenskih organizacij v Nemčiji so organizirani en konec tedna (od petka do nedelje) v prvi polovici leta. Organizacijo posvetov prevzame vsako leto drugo društvo. Trudijo se, da je eno leto posvet na jugu Nemčije, drugo leto na severu. Prostorsko organizacijo posvetov usklajujejo tudi s folklori-

ado: če je posvet na jugu Nemčije, je folkloriada na severu, npr. leta 2013 je Bled Essen, slovensko društvo na severu Nemčije, organiziralo 18. posvet v Baasmu, društvo Drava Augsburg, slovensko društvo na jugu Nemčije, pa 27. folkloriado v Augsburgu (Vižintin 2016). Namen te preišljene rotacije je čim pogostejše druženje in povezovanje Slovencev, zavedajoč se, da so Slovenci v 80-milijonski Nemčiji razpršeno naseljeni.

Vodenje slovenskih društev v Nemčiji in njihovo delovanje v 21. stoletju postopoma prevzema mlajša generacija: novi priseljenci, priseljeni v Nemčijo v 21. stoletju, ali otroci slovenskih izseljencev iz 20. stoletja, rojeni v Nemčiji. Mlajša generacija postopoma prevzema vodenje društev in se aktivno vključuje v povezovalne dejavnosti društev.⁹ Prehod je bil najprej mogoč v društvih, v katerih sta obe generaciji sodelovali, bili spoštljivi druga do druge in odprti za nove ideje:

Iz Slovenije sem se priselil leta 2009. Predsednik društva Sava Frankfurt sem postal 2012 – a starejša generacija sodeluje in pomaga. Mora biti kontinuiteta. Vzorci, ki so pozitivni, koristni za društvo, se prenašajo naprej. Vzameš povezave, ki jih imaš, kontakte, ki so že postavljeni. V društvu je bilo veliko stvari, ki so dobro funkcionirale, to je treba spoštovati. Neumnost bi bilo porušiti nekaj, kar je že postavljeno – to ni revolucija, to je evolucija (Intervjuji 2014, Igor Križnar).

Pri generacijskem prehodu se v društvih soočajo s številnimi izzivi: mladi so preobremenjeni s svojimi službenimi in družinskimi obveznostmi, nekateri so se odselili v druge kraje, drugim je dovolj občasno srečanje brez društvenih obveznosti in prevzemanja odgovornosti (Intervjuji 2014, Franc Kolman, Fran Vodopivec). Prehod je možen, če mlajši dobijo priložnost, da uresničujejo svoje ideje:

Vesel sem, imamo v Slovenskem kulturno športnem društvu Slovenija Ulm predsednika mlajše generacije. Upam, da se bo zdaj v društvu razvilo bolj moderno delovanje, da bo mlajši predsednik pritegnil generacijo svojih let. Mladim je treba pustiti, da spremenijo društvo in ga posodobijo, da bo primerno današnjemu času. Tudi mi smo tako začeli, da smo delali po svoje. Tako bo društvo zagotovo uspevalo, naprej bo delovalo posodobljeno (Intervjuji 2014, Vinko Majcen).

⁹ Slovensko kulturno umetniško društvo Triglav Stuttgart (mlajši prevzamejo vodenje 2008/2009) organizacija 19. posveta (2014); Slovensko kulturno društvo Sava Frankfurt (2012) organizacija 20. posveta (2015); Slovensko kulturno športno društvo Slovenija Ulm (2014) organizacija 28. folkloriade (2014).

↙ **Slika 9:** Wiesbaden 2015, 20. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji. Na fotografiji trije iz mlajše generacije, ki se je iz Slovenije v Nemčijo izselila okoli leta 2000, nekaj let zatem pa prevzela v slovenskih društvih, organizacijah aktivne in vodilne vloge: Karolina Štuhec Meglič (Slovenija Stuttgart), Andrej Vudler (Triglav Stuttgart), Gabrijela Žagar Ferrayra (Koordinacija slovenskih društev v južni Nemčiji). Fotografija: Marijanca Ajša Vižintin.

Nekatera slovenska društva v Nemčiji so na začetku 21. stoletja zaprla svoja vrata – sočasno pa novi priseljenki ustanavljajo nova društva, npr. leta 2014 v Berlinu, kjer je leta 2013 prejšnje društvo prenehalo z delovanjem, ali leta 2015 v Münchnu, kjer zdaj delujeta dve društvi, ali leta 2016 novoustanovljeno društvo v Nürnbergu. Slovenska društva se v 21. stoletju povezujejo med seboj, sodelujejo z drugimi organizacijami v lokalnem okolju, z nemškimi in z drugimi priseljenkimi; nekatera slovenska društva med svoje člane sprejemajo nemške (in druge) prijatelje, prijateljice, zavedajoč se, »da vsak dejanski človek vedno pripada različnim skupinam, prek svojega rojstva, zvez in zavezništev« (Sen 2009: 18).

Pri novoustanovljenih društvih ni toliko v ospredju kulturno in jezikovno povezovanje, ampak bolj gospodarsko povezovanje. Na podlagi izvedenih intervjujev in izkušenj preseljevanja lahko pričakujemo, da se bosta skrb za slovenski jezik, želja po obiskovanju dopolnilnega pouka slovenščine in večji vpetosti v društveno delovanje povečali, ko se bodo novi priseljenki v Nemčiji ustalili (zaposlitev, stanovanje), ko se bodo v nemški družbi znašli in spoznali številna (nenapisana) pravila prav tako raznolike nemške družbe in ko bodo dobili potomce. Pomembno pa je še eno spoznanje: ne le društveno delovanje, tudi neformalna srečanja in družbena omrežja (Skype, Facebook) so pomembne dejavnosti za ohranjanje stikov med Slovenci v Nemčiji in z domačimi v Sloveniji, posledično pa tudi za ohranjanje spreminjajoče in razvijajoče se slovenske identitete med slovenskimi izseljenci v Nemčiji.

¹⁰ Da živimo in delamo Slovenci in naši potomci po vsem svetu, v Slovenijo pa se priseljujejo in pri nas delajo ljudje z vsega sveta, pričajo mdr. znanstvene monografije v zbirki Migracije Založbe ZRC SAZU (o Slovencih v Južni in Severni Ameriki, v Kanadi, Avstraliji, Afriki in na Arabskem polotoku, v evropskih državah, o priseljenkih v Sloveniji in njihovem vključevanju, o iz Slovenije napotnih delavcih itd.), znanstvena revija Dve domovini / Two Homelands Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, zborniki Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora (Žitnik Serafin 2014), Slovensko izseljenstvo (Trebše-Stolfa, Klemenčič 2001), Migracije in slovenski prostor od antike do danes (Štih, Balkovec 2010), zbornik Raziskovanje slovenskega izseljenstva (Žitnik Serafin, Kalc 2017), ki je izšel ob 30-letnici Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU itd.

¹¹ Največ otrok je obiskovalo pouk ruskega jezika in kulture (114), hrvaškega jezika in kulture (90) in nemškega jezika in kulture (85). Manj otrok je obiskovalo pouk makedonskega jezika in kulture (45), kitajskega jezika in kulture (29), albanskega in bosanskega jezika in kulture (po 19), madžarskega jezika in kulture (13) ter pouk ukrajinskega jezika in kulture (6) (Straus 2016, Vižintin 2017b, 2018). Več o pouku hrvaščine v Sloveniji glej Vižintin 2018, makedonščine in albanščine Vižintin 2009, o soodgovornosti za razvoj večjezičnosti pri otrocih priseljenkih, začeniš z njihovim maternim jezikom, pa Vižintin 2014

¹² Več informacij o pouku maternih jezikov in kultur otrok priseljenecv v Sloveniji lahko dobite na MIZŠ pri Bronki Straus, bronka.straus@gov.si, 01 400 53 31. Primer povabila in obrazec za šolsko leto 2016/17, dostopna v novicah Eurydice: <http://www.eurydice.si/index.php/prispevki-eurydice/11406-povabilo-os-in-ss-k-oddaji-prosenj-z-sofinanciranje-dopolnilnega-pouka-maternih-jezikov> (27. 3. 2018).

V razmislek: mi drugje, drugi pri nas

Ob zavedanju, da smo Slovenci vedno bili in smo ekonomski migranti (oz. delovni izseljenci / priseljenki), v najbolj težkih obdobjih pa tudi begunci, politični migranti,¹⁰ težko razumem nestrpnost do ljudi, ki se priseljujejo v Slovenijo. Še težje razumem skromno podporo pouku maternih jezikov in kultur za otroke priseljenke v Sloveniji, ki pa vendarle postopoma narašča (Vižintin 2009, 2015, 2017b, 2018). Prav tako kot podpira Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo dopolnilni pouk slovenščine za slovenske izseljenke in njihove potomce – podpira tudi pouk maternih jezikov in kultur otrok priseljenecv.¹¹ V šolskem letu 2015/16 se je v Sloveniji izvajal pouk enajstih (11) maternih jezikov in kultur za otroke priseljenke: ruski, hrvaški, nemški, makedonski, kitajski, albanski, bosanski, madžarski, ukrajinski. Obiskovalo ga je 420 otrok priseljenecv (Straus 2016). Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije na svoji spletni strani vsako leto objavi *Povabilo osnovnim in srednjim šolam k oddaji vlog za sofinanciranje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur* (nazadnje 28. 8. 2017 za šolsko leto 2017/18), z namenom, da v svojih prostorih organizirajo pouk maternih jezikov in kultur za otroke priseljenke.¹² Podprimo ga – tako kot smo mi ponosni, da Slovenci po svetu ohranjajo slovenski jezik in kulturo, so tudi priseljenki v Sloveniji ponosni na svoj jezik in kulturo.

Slika 10: Plakat MIZŠ, ki podpira organiziran pouk maternih jezikov in kultur za otroke priseljence v Sloveniji.
Fotografija: Marijanca Ajša Vižintin

Sklep

Izseljevanje Slovencev v Nemčijo je stalnica od 19. stoletja naprej, Slovenci v Nemčiji in njihovi potomci pa so ena od najbolj dejavnih slovenskih izseljenskih skupnosti. Med drugim dokazuje to tudi šest učiteljev, učiteljic dopolnilnega pouka slovenščine, ki poučujejo slovenske izseljence in njihove potomce v Nemčiji. Dopolnilni pouk slovenščine finančno (napoteni ali honorirani učitelji) in strokovno (usposabljanje in srečevanje učiteljev, brezplačno didaktično gradivo za udeležence dopolnilnega pouka slovenščine) podpira Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije na podlagi podpisanih bilateralnih sporazumov. Poleg dopolnilnega pouka slovenščine je za ohranjanje slovenskega jezika in kulture za slovenske izseljence tako v Nemčiji kot drugod pomembno tudi razvejano društveno delovanje (v Nemčiji je 27 slovenskih društev) in njihovo medsebojno povezovanje, npr. na posvetih (leta 2017 je bil v kraju Violau organiziran 22. posvet), folkloriadah (leta 2017 je bila v Stuttgartu 31. folkloriada), v katoliških misijah (leta 2017 smo imeli v Nemčiji 10 slovenskih misij), na srečanjih pevskih zborov itd.

Kot navaja Mirjam Milharčič Hladnik (2012: 12), so: »naši izseljenci tudi priseljenci, priseljenci v Slovenijo pa so izseljenci od nekod drugod. Za vse veljajo enaki motivi migriranja – ustvariti bolj kakovostno življenje zase in prihodnost za svoje otroke – in enake poti do cilja: socialna vključenost in spoštovanje etničnega porekla.« Menim, da bi se moralo o Slovencih in njihovih potomcih po svetu, njihovih izzivih pri preseljevanju in vključevanju tako v preteklosti kot v sedanjosti, več govoriti in pisati, in to v znanosti, v medijih¹³ in v vzgojno-izobraževalnem procesu – ob sočasnem predstavljanju priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji. Predlagam, da se tovrstne vsebine več vključujejo v slovenske učne načrte in v učno gradivo, da jih pedagoški delavci, delavke lahko uporabijo pri pouku slovenščine in drugih jezikov, zgodovine, geografije, družbe, sociologije.¹⁴ Selitve so vedno bile del človeškega obstoja in razvoja, Slovenci pa del večjih selitvenih tokov (nasilno ali (navidezno) izbirno ali kombinacija obojega) ali pa s(m)lo se selili kot posledica odločitev in izbir posameznikov; poleg ekonomskih in političnih razlogov se ljudje selimo tudi zaradi ljubezni, študija, zdravja itd.

Predstavljam si, da bi vedenje o Slovencih po svetu pripomoglo tudi k razvoju medkulturne zmožnosti vseh prebivalcev Slovenije, k sprejemanju in vključevanju prišlekov, ki si izberejo Slovenijo za svoj novi dom, k razvoju medkulturnega dialoga ter medkulturne vzgoje in izobraževanja. Mi smo, živimo in delamo drugje, po vsem svetu – drugi z vsega sveta so, živijo in delajo pri nas, v Sloveniji. Skupaj smo mi, skupaj soustvarjamo in razvijamo svet in družbo, v kateri živimo.

POVZETEK

Dopolnilni pouk slovenščine izvaja v šolskem letu 2017/18 v Nemčiji šest učiteljev: Magdalena Novak, Natalija Robnik, Martina Tomšič, Velimir Brunski, Vinko Kralj in ddr. Mira Delavec Touhami. Iz Republike Slovenije učitelje finančno in strokovno podpirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Zavod RS za šolstvo. Za slovenske izseljence in njihove potomce je v Nemčiji pomembno tudi razvejano društveno delovanje in njihovo medsebojno povezovanje, npr. na posvetih slovenskih organizacij v Nemčiji, na folkloriadah, v katoliških misijah, na srečanjih pevskih zborov itd. Slovensko izseljevanje v Nemčijo je stalnica od konca 19. stoletja naprej – prva dva tečaja slovenskega jezika je organiziral Božidar Tensundern v Gladbecku in Meerbecku že v letih 1926, 1927 – in se nadaljuje tudi v 21. stoletju. Nekateri novi slovenski priseljenci v Nemčiji se vključujejo v obstoječe delovanje slovenskih društev.

Z njimi učitelji dopolnilnega pouka slovenščine aktivno sodelujejo, npr. na obletnicah društev in ob praznikih, društvenih prireditvah. Če v krajih, v katerih poučujejo učitelji dopolnilnega pouka slovenščine, ni delujočih društev, kot velja za večino primerov pri ddr. Miri Delavec Touhami, pa k ohranjanju slovenske identitete, kulture in jezika ter vzdrževanju stikov s Slovenijo bistveno pripomorejo ravno iz izvorne države napoteni učitelji dopolnilnega pouka slovenščine.

Ključne besede: slovenski izseljenci, Nemčija, materni jezik, slovenska društva

Viri in literatura

- Castles, Stephen, Miller, Mark J., 2009: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.
- Delavec Touhami, Mira, 2017: 22. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji, Nemčija, Violau (21.–23. 4. 2017), zvočni zapis. Intervju izvedla Marijanca Ajša Vižintin za Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, projektna dokumentacija, raziskovalno gradivo.
- *Dopolnilni pouk (2017/18)*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Stičiče – slovenščina za Slovence po svetu. Dostopno na: <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/> (27. 3. 2018).
- Drnovšek, Marjan, 2008: Društveni arhivi v Nemčiji: Med preteklostjo in sedanjostjo. V: *Arhivi* 31/2. 251–261.
- Drnovšek, Marjan, 2009: Fragments from Slovenian migration history, 19th and 20th centuries. Brunnbauer, Ulf (ur.): *Transnational societies, transterritorial politics: Migrations in the (Post-) Yugoslav region: 19th–21st century*. München: R. Oldenbourg. 51–72.

- Drnovšek, Marjan, 2012: *Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- *Dve domovini / Two Homelands*. Založba ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. Dostopno na: <http://twohomelands.zrc-sazu.si/> (27. 3. 2018).
- *Evropa osebno*. Dostopno na: <https://val202.rtvsl.si/evropa-osebno> (27. 3. 2018).
- *Intervjuji (2014)*: Albert Mlakar, Katja in Lidija Kos, Gabrijela Žagar, Andrej Vudler, Igor Križnar, Karolina Štuhec Meglič, Jana Kolman, Andrej Medved, Franc Kolman, Vinko Majcen, Fran Vodopivec, Primož Ilešič. Nemčija, Althütte (9.–11. 5. 2014), z udeleženci 19. posveta slovenskih organizacij v Nemčiji (izbor), zvočni zapisi. Intervjuje izvedla Marijanca Ajša Vižintin za Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, projektna dokumentacija, raziskovalno gradivo.
- *Koordinacija slovenskih društev v južni Nemčiji*. Dostopno na: <https://koslovenija.wordpress.com/> (27. 3. 2018).
- *Le z drugimi smo (2016–2021)*, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Pedagoški inštitut. Dostopno na: <https://lezdrugimismo.si/> (27. 3. 2018).
- *Lebenswege: Slowenische »Gastarbeiterinnen in der Steiermark« = Življenjske poti: slovenske »zdomske delavke« na avstrijskem Štajerskem*, 2015. [Laafeld]: Pavelhaus = Pavlova hiša.
- Lukšič Hacin, Marina, 2001: Pomen kulturno-umetniške dejavnosti med slovenskimi izseljenci – Zahodna Evropa. *Dve domovini / Two Homelands* 14. 53–65.
- Lukšič Hacin, Marina, 2007: Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini / Two Homelands* 25. 187–208.
- *Migracije*. Založba ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. Dostopno na: <https://isim.zrc-sazu.si/sl/publikacije/migracije#v> (27. 3. 2018).
- Milharčič Hladnik, Mirjam, 2012: Medkulturni odnosi in socialne participacije v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 36. 7–18.
- *Na Glas!* Dostopno na: <https://4d.rtvsl.si/oddaja/naglas/173250605> (27. 3. 2018).
- *Povabilo osnovnim in srednjim šolam k oddaji vlog za sofinanciranje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur za otroke priseljencev v šolskem letu 2016/17*. Eurydice. Dostopno na: <http://www.eurydice.si/index.php/prispevki-eurydice/11406-povabilo-os-in-ss-k-oddaji-prosenj-za-sofinanciranje-dopolnilnega-pouka-maternih-jezikov> (27. 3. 2018).
- *Sami naši*. Dostopno na: <https://4d.rtvsl.si/arhiv/sami-nasi/174527314> (27. 3. 2018).
- Scheffer, Paul, 2011: *Immigrant Nations*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- *Selitveno gibanje, 2014, Slovenija*. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/5318> (27. 3. 2018).
- *Selitveno gibanje, 2015, Slovenija*. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6016> (27. 3. 2018).
- Sen, Amartya, 2009: *Identiteta in nasilje: Iluzija usode*. Ljubljana: Sophia.
- *Slovincem po svetu*. Dostopno na: <https://4d.rtvsl.si/arhiv/slovincem-po-svetu/174527976> (27. 3. 2018).
- *Slovinci po svetu*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/magazin/slovinci-po-svetu> (27. 3. 2018).
- *Slovinci v tujini*. Dostopno na: <https://siol.net/novice/slovinci-v-tujini> (27. 3. 2018).
- *Socioekonomske značilnosti meddržavnih selivcev, 2015, Slovenija*. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si/StatWebArhiv/prikazi-novico?id=6380&idp=17&headerbar=15> (27. 3. 2018).
- Straus, Bronka, *Pouk maternih jezikov in kultur otrok priseljencev v Republiki Sloveniji (2010/11–2015/16)*. Poročilo Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije 2016.
- Štih, Peter, Balkovec, Bojan (ur.), 2010: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Štumberger Saška, 2007: *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Štumberger, Saška, 2016: In tud z mojim staršam se pogovarjam nemško, oni pa slovensko nazaj – da se najboljše zastopimo: Izginjanje slovenščine v

- Nemčiji po osamosvojitvi leta 1991. V: *Dialogi* 52/7–8. 127–134.
- Toplak, Kristina, 2005: Umetniška ustvarjalnost migrantov: Primer Slovencev v Nemčiji. V: *Dve domovini / Two Homelands* 22. 115–127.
 - Toš, Niko (ur.), 2014: *Vrednote v prehodu IX.: Iz zakladnice socioloških raziskav: Migracije Slovencev (1973–1987) in socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK; Dunaj: Echoraum.
 - Trebše-Štolfa, Milica, Klemenčič, Matjaž (ur.), 2001: *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, 2009: Sodelovanje slovenskih osnovnih šol z učitelji maternih jezikov otrok priseljencev. V: *Dve domovini / Two Homelands* 30. 193–213.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, 2014: Med jezikom okolja, maternim jezikom in tujimi jeziki: o večjezičnosti pri otrocih priseljencih. V: *Slovenščina v šoli* 17, 3/4. 108–112.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, 2015: Otroci in dopolnilni pouk slovenščine v Bosni in Hercegovini: od jezika prednikov do jezika prihodnosti. Žitnik Serafin, Janja (ur.): *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 157–173.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, 2016: Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: Dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. V: *Dve domovini / Two Homelands* 43. 157–170.
 - *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 153–169.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, 2017b: Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
 - Vižintin, Marijanca Ajša, Malkoč, Marijo, 2018: Dopunska nastava hrvatskoga jezika u Republici Sloveniji = Supplementary teaching of the Croatian language in the Republic of Slovenia. Perić Kaselj, Marina, Škiljan, Filip (ur.): *Dijasporski i nacionalno manjinski identiteti*. Zagreb: Međunarodni znanstveni skup. 563–602.
 - Wörsdörfer, Rolf, 2017: *Vom »Westfälischen Slowenen« zum »Gastarbeiter«: slowenische Deutschland-Migrationen im 19. und 20. Jahrhundert*. Paderborn: F. Schöningh.
 - Žitnik Serafin, Janja (ur.), 2014: *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 - Žitnik Serafin, Janja (ur.), 2015: *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 - Žitnik Serafin, Janja, Kalc, Aleksej (ur.), 2017: *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.